

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ПРОЦЕСУ ПИСЬМА

Стаття присвячена вивченню психолінгвістичних аспектів формування навички письма. Авторка дослідила етапи та операції становлення зазначеної навички та проаналізувала, які можуть зустрічатися дитині під час реалізації зазначеного процесу.

Ключові слова: писемне мовлення, письмо, орфографічна задача.

The article is devoted to the study of psycholinguistic aspects of writing skills formation. The author investigated the stages and operations of the formation of this skill and analyzed what may occur to the child during the implementation of this process.

Key words: written speech, writing, spelling problem.

В останні роки логокорекційні методики взяли на озброєння провідні положення психолінгвістики та нейропсихології. Для визначення сутності правильної організації формування писемного мовлення фахівцям необхідно знати психологічний зміст процесу письма.

Проблемі вивчення психологічної структури письма присвятили свою увагу такі вчені, як О.Р. Лурія, Л.С. Цветкова, Б.Г. Ананьєв, Т.Г. Єгоров, О.М. Корнев та інші [1].

У письмі усне мовлення позначається певними графічними знаками, фонетична структура слів, хронологічна послідовність звуків переводиться у просторову послідовність графем, які позначають букви.

Труднощі у засвоєнні писемності пов'язані не тільки з тим, що використовуються символи другого порядку – графем, але й високим ступенем довільності акту письма і наявністю в ньому складноорганізованої сенсомоторної бази. Щоб оволодіння письмом стало можливим, мовні і розумові здібності людини мають сягнути певного, мінімально необхідного рівня розвитку, що дозволить опанувати структурними елементами процесу письма.

Обов'язковим компонентом процесу письма є наявність певного мотиву, задуму, який або виникає у людини, що пише, або ж пропонується їй. На початку формування навички письма задум найчастіше зводиться до написання того чи іншого слова або короткої фрази, і лише за цим безпосереднім завданням починає визначатися більш загальний задум цілої думки або фрази. На наступних етапах формування навички ця задача зводиться до писемного викладу змісту, до формулювання цілої думки. Проміжні операції при цьому можуть протікати несвідомо і лише в окремих випадках увага переміщатиметься на аналіз слів, які необхідно написати, або граматичну структуру записуваної фрази.

Важливе значення у формуванні навички письма відіграє здатність дитини запам'ятовувати думку або фразу, яку слід записати, відокремлювати її від решти сторонніх чинників. Людина, яка пише, повинна зберігати потрібний порядок написання фрази, повинна бути завжди орієнтованою, на якому місці вона знаходиться, що вже написано нею і що ще треба написати.

Все це говорить про те, що задум необхідно не тільки утримувати у пам'яті, але з допомогою внутрішнього мовлення в подальшому перетворювати на розгорнуту структуру фрази, частини якої мають зберігати логічну послідовність. Збереження задуманої схеми певної фрази чи слова, в свою чергу, обов'язково повинно гальмувати всі сторонні тенденції: забігання вперед і передчасне написання певного слова або фонем, повторення вже написаного елемента чи його персеверації.

Роздивимося основні етапи процесу письма. Першим етапом є **аналіз звукового складу** того **слова**, що необхідно написати. Цей етап включає дві основні операції. Спочатку людина повинна *виділити серію звучань* - спочатку тих, з яких починається потрібне слово, а потім і наступних, інакше кажучи, в перетворити мовленнєвий потік в серію членороздільних звуків. Під час виконання цієї операції можуть виникати такі помилки: ненаголошені голосні можуть випадати, а склади, що звучать слабо, взагалі пропускатися, *антиципації* (передбачення), наприклад «вінко» замість «вікно»; *елізії* (пропуски, упушення, найчастіше ненаголошених голосних чи складів), наприклад «моква» замість «морква», «моко» замість «молоко»; *персеверації* (застрявання, повторення окремих звуків); *контамінації* (поєднання двох частин слова чи складних складів в одну структурну одиницю), і *перестановки* (наприклад, склад, що звучить сильно, переміщатися на початок).

Другою операцією, тісно пов'язаною з попередньою, є уточнення виділених звуків, тобто їх співвіднесення з певними фонемами. Цей процес легко відбувається із словами, в яких більшість звуків знаходиться у сильній позиції та відсутні уподібнення акомодатії звуків. Значно більшу складність представляють ті випадки, коли звуки знаходяться в слабкій позиції або зміна лише однієї ознаки (наприклад, дзвінкості) перетворює один звук в зовсім інший (наприклад, [д] в [т], [з] в [с]), і дитина повинна розрізнити потрібну фонему, відокремивши її від близької за звучанням.

Частіше труднощі пов'язані із диференціацією збігу приголосних і розрізненням окремих елементів, що входять у складні звукові комплекси. Такі завдання вимагають особливої роботи, і учень, який провчився вже кілька місяців, нерідко продовжує з великими труднощами виділяти окремі звуки з таких сполучень, як *спр* (із «справляти»), *нтр* (із «контролер») і т.п.

На початковому ступені розвитку навички письма зазначені процеси протікають повністю усвідомлено, пізніше вони переходять у внутрішній план, майже перестають усвідомлюватися і проходять автоматизовано.

Другим етапом процесу письма є **переведення в зорову графічну схему виділених фонем або їх комплексів**.

Третім і останнім етапом у процесі письма є **перетворення оптичних знаків, які підлягають написанню**, - букв - **в потрібні графічні зображення**. Дослідження, проведені Є.В. Гурьяновим, дозволяють побачити, що цей останній етап, який входить до складу письма, не залишається незмінним і що саме він чітко відображає ту неоднакову будову, що характеризує письмо на різних стадіях оволодіння мовою [2].

Якщо на перших кроках розвитку навички руху, який потрібен для написання кожної літери (а ще раніше – кожного її елемента), є предметом спеціально усвідомленої дії, то надалі окремі складові навички об'єднуються, і дитина, що добре оволоділа письмом, починає записувати слова єдиним психомоторним актом. Плавність, яка характеризує розвинуту навичку письма, переконливо показує, що цей процес набув складний автоматизований характер.

Отже, процес письма найменше є тим простим «ідеоомоторним» актом, яким його нерідко намагалися уявити. У його склад входять дуже багато психічних процесів, що лежать як поза зоровою сферою (пов'язаною з уявленням букв), так і поза руховою сфери, що відіграє роль в безпосередньому здійсненні письма.

В основі оволодіння навичками письма лежить мінімально необхідний рівень зрілості та нормальне функціонування сенсомоторної бази, яка уявляє собою багаторівневу систему та включає значну кількість когнітивних і мовленнєвих функцій.

Особливо важливою для опанування письмом є здатність вирішувати орфографічні задачі, яка лежить в основі засвоєння орфографічної правильності мовлення.

Всі правила орфографії можна умовно поділити на два типи: правила першого типу чітко вказують на конкретне використання тих чи інших літер, другого типу – тільки дають спосіб, що дозволить прийняти рішення про правильне написання. Психологічна

організація розв'язання орфографічних задач цих двох категорій значно різниться. Логічно, що складнішою є друга ситуація: дитина після пригадування необхідного правила повинна виконати ще ряд розумових дій. Якщо звук знаходиться у слабкій позиції в корені слова, то дитина має дібрати однокореневі слова, з'ясувати, в якому із цих слів необхідний звук знаходиться в сильній позиції, це і буде правильним варіантом. В інших випадках ряд розумових дій буде значно довший [2].

Цікавим також є той факт, що справжня психологічна організація писемного акту може не відповідати набору правил і прийомів запропонованому шкільною методикою. В деяких випадках дитина може спиратися на зорову пам'ять, в якій наявний графічний образ слова, чи моторну пам'ять, в якій зберігся моторний образ написання слова, або може використовувати прийом підбору аналогій (наприклад, під час написання відмінкових закінчень дитина має дібрати слово такої ж відміни у необхідному відмінку із наголошеною голосною у закінченні) і тільки після цього використати розгорнуту систему правил.

Таким чином, хід вирішення орфографічної задачі може виглядати наступним так: дитина виявляє орфограму, далі актуалізує правила, оцінює орфографічне поле, робить морфологічний аналіз слова, підбирає необхідний лексичний або морфологічний матеріал, нарешті, приймає рішення і записує слово.

В свою чергу виявлення орфограми теж потребує аналізу звукового складу слова з точки зору сильних і слабких позицій звуків у слові.

Отже, у процесі оволодіння письмом бере участь безліч психологічних операцій і фахівець повинен врахувати роль кожного в цьому процесі. Проте ще повно ще пояснені психологічні умови, від яких залежить виникнення тих чи інших труднощів і типових помилок, які можуть зустрічатися у дітей з різними формами дизграфії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Корнев А. Н. Нарушения чтения и письма у детей: Учебно-методическое пособие. СПб.: *МиМ*, 1997. 286 с.
2. Лурия А.Р. Письмо и речь: Нейролингвистические исследования: Учеб. пособие для студ. психол. фак. высш. учеб. заведений. М.: *«Академия»*, 2002. 352 с.
3. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників): Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. К. : *Видавничий Дім «Слово»*, 2010. 288с.

Рекомендує до друку науковий керівник доцент Ільїна Н.В.